

"ואילו" של הניגוד בלשון אמוראי בבל

בלשונם הארמית (והעברית) של אמוראי בבל מצויה תיבת "ואילו", שאינה של התנאי הבטל אלא של הניגוד, ויש לרשום אותה כערך בפני עצמו במילוני לשון הספרות התלמודית (א' ואילו = מלת התנאי הבטל, ב' ואילו = מלת הניגוד). ביטוי זה של הניגוד משמש כתואר פועל שמחוץ למשפט, כלומר כתואר פועל של השיח, והוא שייך לחומרי הלשון שבהם הלשון ממלאת את הפונקציה המיטא-לשונית שלה. "ואילו" היא אפוא תואר פועל של הצופן במיטא-לשון של הדרשה התלמודית, ותפקידה לציין תחילתו של קטע (כראיה, כקושיה או בדרך אחרת של הנגדה), שהובא ממערכת לשונית אחרת, מלשונם של טקסטים בעלי סמכות שנכתבו עברית: מהמקרא, מדברי תנאים או מדברי אמוראים.¹

נתאר כאן את עיקרי העובדות בדרך התנהגותה התחבירית-הפרגמטית-הספרותית של "ואילו" של הניגוד על יסוד בדיקת כל מופיעה בסדרים זרעים ומועד של התלמוד הבבלי המקומות אותרו בעזרת הקונקורדנציה של קוסובסקי, נבדקו בדפוס וילנא, בכתביד מיינכן ובקטעי הגניזה שבספריית הוטיקן². לאחר סיכום העובדות ייעשה ניסיון להעמיד כללים, יידונו החריגים מהכללים, ויוצאו השיקולים על גיזרונה של תיבת הניגוד "ואילו".

סיכום העובדות

1. (א) בראשונה "ואילו" מופיעה כהמשך ל"דאילו" בדרשה של אגדה, שמבנה הפנימי הוא כמאמר של דרגת היתרון (comparative). יחידת השיח השלמה שהקטע של "ואילו" הוא חלק ממנה שני חלקים בה: המימרא והראיה. המימרא מציעה טיעון או קושיה (א יותר מ-ב, או א ולא ב), והראיה חוזרת אל רכיבי המימרא בסדר כיאסטי (ב... א...). במבנה החיצוני של היחידה ניכרת סימטריה תחבירית בין זוג ביטויי הפתיחה (דאילו... ואילו...) ובין הצירופים שלאחריהם: שניהם (צירופים) ש(מניים) או (צירופים) י(חס) הם, ולעולם אין הם (צירופים) פ(ועליים).

המימרא הובאה בשם של אמוראים, ולשון היחידה כולה (המימרא והראיה כאחד) עברית היא, חוץ מהמשפט המקשר בין דאילו... ואילו... ובין המובאות שלאחריהן: לשון המשפט הזה ארמית בבליית היא.

1. כתואר פועל של ההנגדה במישור המסר משמשת תיבת "אבל" בלשון המשנה, כגון: "...תלמידיו של אברהם אבינו... אבל תלמידיו של בלעם הרשע..." (אבות ב', יט).

2. חיי קוסובסקי, אוצר לשון התלמוד ג, ירושלים תשי"ח, עמ' 1313 ואילך. אוסף כתבי היד של התלמוד הבבלי בספריית הוויטיקן ברומא, כרכים: 1-6, ירושלים, הוצאת מקור, תש"י-ב-תשל"ד, ותצלומי כתבי יד שבמכון רשי"י לתלמוד בבלי באוניברסיטת "בר-אילן".

(ב) ממדרש האגדה עבר המבנה הזוגי "דאילו... ואילו..." גם למדרש ההלכה. מבנה הפנימי של יחידת השיח שוב אינו קבוע: מצויות בה השוואה ושלילת ההשוואה, וכן יש בה מאמר של דרגת היתרון. שתי יחידות המשנה ניכרות ביחידת השיח גם כאן: התיזה (דבר הלכה, קושיא, אוקימתא, מימרא) והתימוכין שלה (פירוט, ראייה, נימוק, ביסוס, הסבר) מעולם ההלכה הם. נשמרת הסימטריה התחבירית בין זוג ביטויי הפתיחה ובין הצירופים שלאחריהם (**צש** או **צי**, ולא **צפ**).

לשון התיזה ולשון היחידה כולה שוב אינה עברית, אלא ארמית בבליית (כלומר לא לשון המשפט המקשר בין ביטויי הפתיחה ובין המובאות שלאחריהם בלבד), ואין הדברים מתייחסים לאמוראים מסוימים, אלא הם מסתמא דגמרא.

2. השלב הבא היה שימוט האיבר הראשון, מהמבנה של "דאילו...0... ואילו...", הן בדרשה של אגדה והן בדרשה של הלכה, על דברי הכותב או על דברי התנאים. התוכן הוא ראייה למימרא באגדה (מהכתוב, ממדרש הכתוב או מהתוספתא), או קושיה בהלכה. המימרות שבאגדה מובאות בשם אמוראים, ואילו הקושיות שבדברי ההלכה הן מסתמא דגמרא. המבנה הפנימי באגדה הוא: המימרא ואחריה הריאה, כשהריאה בנויה מהמקור (המקראי או התנאי) ומהביטוי התנאי (השאוב מההקשר) ואחריו "לא כתיב/קאמר/קתני/קחשיב"; בהלכה המבנה הוא: מקור תנאי, הקושיה, כשהקושיה בנויה מביטוי תנאי (העולה מההקשר), ואחריו "לא קתני/תנן/קאמר/0". לשון המימרא היא עברית ולשון ביטויי המסגרת של הריאה היא ארמית (באגדה), וכן לשון ההלכה היא עברית ולשון הקושיה ארמית (בהלכה).

3. המבנה "0... ואילו" פשט גם בדיונים בדברי אמוראים או בדברי סתמא דגמרא: השכיחות היחסית של הדיון בהלכה עולה כאן על שכיחות הדיון באגדה (28: 12). לרוב התוכן הוא ראייה (הן באגדה, הן בהלכה) או קושיה (בהלכה). יחידת השיח "0... ואילו..." מובאת בשם אמורא או כסתמא דגמרא באגדה, ובעיקר כסתמא דגמרא בהלכה. המבנה הפנימי הוא: באגדה באה אחר "ואילו" מלת השלילת "לא" עם ביטוי השאוב מתוכן הדבר הנלמד (שלילת המעשה, ולא שלילת המובאה מהכתוב או מהמקור הנדון); בהלכה אחר "ואילו" באה מלת השלילה "לא" עם ביטוי חופשי; הן באגדה והן בהלכה עשוי ביטוי השלילה ליהפך לביטוי של ניגוד סתם. לשון היחידה כולה באגדה פעמים עברית, פעמים ארמית, בהלכה תמיד ארמית.

הנחות מוקדמות

סדר הצגת דברים זו מבוסס על ההנחות האלה:

א. מבנה תחבירי מורכב, המקיף חלקים גדולים של יחידת השיח, קדם בזמן ושימש מצע להתפתחות בכיוון של קיצור ופישוט; כלומר המבנה בצורתו המקוצרת והפשוטה יותר, מאוחר בזמן מאותו מבנה בצורתו המקיפה, השלמה.

ב. קטעי דרשות באגדה ובהלכה כאחד שבתלמוד הבבלי שלשונן עברית קדמו (לקטעי) הדרשות שלשונן ארמית בבליית.

ג. מימרות המובאות בגמרא בשם של אמוראים קדמו בזמן למימרות של סתמא דגמרא.

ד. יחידת שיח הבנויה במבנה פנימי (של תוכן) ערוך וקבוע, שיש בו גם סימטריה

תחברית בין חלקיה השונים, קדמה ליחידת השיח שהמבנה הפנימי שלה לא נשתמר. ה. מבנה תחבירי-ספרותי בעל מרכיבים קבועים (כגון צירוף שמני שהוא מובאה ממקור ספרותי בעל סמכות ואחריו פועל שהוא מפועלי האמירה או הלימוד), קדום יותר ובסיסי יותר (הוא מעין מבנה קלאסי) מאותו מבנה תחבירי-ספרותי שהמרכיבים שבו חופשיים (כגון: בצירוף שמני העשוי להתחלף בצירוף יחס, פועל האמירה או הלימוד העשוי להתחלף בכל פועל שהוא).

דוגמאות נבחרות להצגת העובדות

1. "דאילו... ואילו..."

(א) "וא"ר חייא בר אמי משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו, יותר מירא שמים דאילו גבי ירא שמים כתיב [תהלים קי"ב, א] אשרי איש ירא את ה' ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב [תהלים קכ"ח, ב] יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא [אבות ד, א]..." (ברכות ח', ע"א).
כך גם בכ"י פריס 671 (עד "וטוב לך").

(ב) "...ואורז לא מברכינן במ"מ? והתניא... כמעשה קדרה ולא כמעשה קדרה, כמעשה קדרה דמברכינן עליו תחלה וסוף, ולא כמעשה קדרה דאילו במעשה קדרה בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין שלוש, ואילו הכא בתחלה מברך עליו שהכל נהיה בדברו ולבסוף בורא נפשות רבות וחסרון על כל מה שבראת (ברכות ל"ז, ע"א).
בכ"י פריס 671 אין המבנה "דאילו... ואילו", אלא "ואלו [כך:] אורז ודוחן..." בלבד.

2. "0...ואילו..." (ממקורות תנאיים)

(א) "איני, והא תניא [תוספתא חגיגה ב', ב] רבי יוסי ברבי יהודה אומר שלשה [מ: שלש] הרצאות הן. ר' יהושע הרצה דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי. ר"ע הרצה לפני ר' יהושע. חנניא בן חכינאי הרצה לפני ר"ע. ואילו ר"א בן ערך לא קא חשיב..." (חגיגה י"ד, ע"ב).
(ב) "...וכך היה אומר: אנא השם חטאו עזו פשעו לפניך עמך בית ישראל... [יומא ו', ב] ואילו בני אהרן עם קדושך לא קאמר" (יומא ס"י, ע"א). גם בכ"י מינכן 6 כך.

3. "0...ואילו..." (מדברי אמוראים או מסתמא דגמרא)

(א) "אמר רבי אבא בר כהנא גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן לישראל, שכולן לא החזירום למוטב, ואילו הסרת טבעת החזירתן למוטב" (מגילה י"ד, ע"א).
בכ"י מינכן 140 אין המבנה "דאילו... ואילו" כלל (אלא: "טובה הסרת הטבעת... שכולם לא החזירום למוטב וזו הסרת הטבעת החזירתן למוטב"). בכ"י קולומביה 8931141 חסר הקטע של מאמר ר' אבא בר כהנא כולו.
(ב) "שמאי והלל גזרו טומאה על הידים. וכי תימא שמאי וסיעתו והלל וסיעתו, והאמר רב יהודה אמר שמואל י"ח דבר גזרו ובי"ח נחלקו ואילו הלל ושמאי לא נחלקו אלא בג' מקומות" (שבת י"ד, ע"ב).

החריגים

1. "דאילו... ואילו..."

א. החריגה במקור המאמר

"וגדולה חכמה שנאמרה בעליונות יותר ממה שנאמרה בתחתונות דאילו בתחתונות כתיב... ואילו בעליונות כתיב..." (שבת צ"ט, ע"א).
ו 108: "...דבתחתונות כת'... ואלו בעליונות כת'..." [סתמא דגמרא], כלומר על-פי ו אין כאן המבנה הנידון.
"מאי אחד ומחצה שבהן דאילו בפרעה כתיב [שמי י"ד, ז]... ואילו בסיסרא כתיב..." (פסחים קי"ח, ע"ב).

(מהמאה הי"ב בספרד) ובמ נוסח זהה [סתמא דגמרא]² בכ"י 1623 אין הקטע שבין "ערבי" ל"יוכי אתיא סיסרא", כלומר היחידה "דאילו... ואילו" חסר מכל וכל.

ב. החריגה במבנה החיצוני של היחידה

"אמר רבי אלעזר בר אבינא גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל דאילו במיכאל כתיב... ואילו גבי גבריאל כתיב..." (ברכות ד', ע"ב).
מ... במיכאל כת'... ואלו בגבריאל כתיב... בכ"י פריס 671 אין "דאילו... ואילו" כלל (בשולי הדף כתובה תיבה שאפשר לפענחה כ"ואילוי", אולם בהמשך נכתב "גבי מיכאל כתיב").
[כיאסמוס; סימטריה של צירוף שמני או של צירוף יחס].

ג. החריגה במבנה ובלשון

"תן לחכם ויחכם עוד [מש' ט', ט]... זו רות המואביה ושמואל הרמתי. רות דאילו נעמי קאמרה לה... ואילו בדידה כתיב... שמואל דאילו עלי קאמר ליה... ואילו בדידי כתיב..." (שבת קי"ג, ע"ב).
מ, ו 108: "...רות דאלו... ובדידה כת'... שמואל הרמתי דאלו עלי א' ליה... ובדידה כת'..."
[מבנה היחידה; סימטריה; הלשון].

ד. החריגה במבנה הפנימי של היחידה

"עדיף יום הבראתו מיום הולדו דאילו יום הולדו... ואילו יום הבראתו..." (שבת קל"ז, ע"א; יבמות ע"א, ע"ב).
מ: דאילו... ו...; ו 108: ד... ו...;
ו 111: דאילו... ואילו...

[המבנה הפנימי: מימרא + ראייה מהכתוב].

"כל אשה... הווין לה בנים שאפילו בדורו של משה לא היו כמותן דאילו בדורו של משה כתיב... ואילו נבונים לא אשכח ואילו גבי לאה כתיב..." (עירובין ק', ע"ב).

מ: "דאילו בדורן של משה אשכחן... ואילו נבונים לא אשכחן"; ו 109: "...אילו... ואילו נבונים לא אשכחן..."
[סימטריה, עירוב המעשה].

2. לפני שאלת הגמרא באה דרשה בשם רבה בר מרי (מובאת גם בערכין ט"ו, ע"א), והיא מסתיימת לפני השאלה "מאי אחד ומחצה שבהן" (כך גם בערכין ט"ו, ע"א).

"גדול יום הגשמים מתחייט המתים **דאילו** תחייט המתים לצדיקים **ואילו** גשמים בין לצדיקים בין לרשעים" (תענית ז', ע"א).

[המבנה הפנימי: מימרא + ראייה מהכתוב].³

כל המקומות האלה שנמצאו בנוסח שבדפוסים חריגים באחת מהבחינות שנבדקו כאן הושוו אל כתב יד מינכן ואל כתבי היד שבוותיקן⁴. בהשוואה מצאנו, שברובם אין כתבי היד מסייעים למבנה שבדפוסים: אין בהם "דאילו... ואילו" כלל אלא מבנים קרובים לו (...ואילו, או: דאילו... ו), כלומר יש לראותם כעזויות למבנה שהתפתח מהמבנה הבסיסי הזוגי "דאילו... ואילו...", ולא למבנה של "דאילו... ואילו" עצמו. מכל מקום אחידות התמונה במבנה הזה עשויה הייתה להישבר בהדרגה ולחדור גם אל כתבי היד מ, ו 134 (עירובין ק', ע"ב מ, ו 109; [=יבמות ע"א, ע"ב ו 111]; פסחים ק"ח, ע"ב; תענית ז', ע"א).

2. "0...ואילו..." (כשהדיון בדברי הכתוב או בדברי תנאים)

א) החריגה במקור המאמר

"איני⁵, והא תניא [תוספתא חגיגה ב', ב] רבי יוסי ברבי יהודה אומר שלשה [מ: שלש, ו 34: שלוש] הרצאות הן. רבי יהושע הרצה דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי. ר"ע הרצה לפני ר' יהושע. חנניא בן חכינאי הרצה לפני ר"ע. **ואילו** ר"א בן ערך לא קא חשיב..." (חגיגה י"ד, ע"ב).

מ, ו 134 הנוסח זהה [סתמא דגמרא; מבנה היחידה; הלשון].

"מתיב רב יוסף בירית טהורה ויוצא בה בשבת **ואילו** אצעדה טמאה היא" (שבת ס"ג, ע"ב).

מ, ו 108 הנוסח זהה. [בשם אמורא מהדור השלישי בבבל].

"אמר מר זוטרא ואיתימא רב אשי והא אנן לא תנן הכי [משנה יומא ג', א] אמר להם הממונה צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה **ואילו** זמן שני גזירי עצים לא קתני" (יומא כ"ז, ע"ב).

מ (ו 134 חסר) הנוסח זהה. [בשם אמורא מהדור החמישי (או השישי) בבבל].

ב) החריגה במבנה הפנימי של היחידה

"סומכוס אומר בחולין" [משנה עירובין ג', א].⁷

ואילו לנזיר בין לא פליג" (עירובין ל', ע"ב).

מ (בכתיב: ואלו), ו 109 הנוסח זהה.

"מיתבי אין בין תשעה באב לתענית ציבור אלא שזה אסור בעשיית מלאכה וזה מותר בעשיית מלאכה במקום שנהגו, הא לכל דבריהן זה וזה שוין, **ואילו** גבי תענית ציבור תניא

3. במגילה כ"א, ע"ב ("דאילו ראשי חדשים קרו שיתא...") אינו חריג מבחינת הסימטריה, משום ש"ראשי חדשים" משמש כנראה כתיאור זמן, כלומר גם הוא **צי** אדורביאלי של הזמן (כאקוויטיב אדורביאלי).

4. שרידי בבלי, שבמהדורות ח"ז דימיטרובסקי (שרידי גמרות והלכות הרי"ף שנדפסו על ידי יהודי ספרד ופורטוגל לפני הגירוש ובדור שלאחריו), ביהמ"ד לרבנים באמריקה ניו יורק תשל"ט, חסרות המסכתות או חלקי המסכתות שהתיבות "דאילו" ו"ואילו" היו צפויות להופיע בהן.

5. כלומר: שאתם ותלמידיכם ותלמידי תלמידיכם מזומנים לכת שלישיית (היושבת לפני השכינה).

6. בתוספתא "שלש הרצאות הן" ליתא.

7. בהמשך המשנה: מערבין לנזיר בין ולישראל בתרומה.

[תענית י"ג, ע"א] כשאמרו אסור ברחיצה לא אמרו אלא כל גופו, אבל פניו ידיו ורגליו לא (פסחים נ"ד, ע"ב).

מ (חסר בו): הנוסח זהה.

נמצא שבחריגים שנמנו בקבוצה זו אין הבדלים בין נוסח הדפוס לנוסח כתבי היד (מ, ו)⁸, חוץ ממקרים אחדים של כתיב ("ואילו" במקום "ואילוי"). מכאן שהחריגות בתחום מקור המימרא ובתחום המבנה הפנימי שלה שוב לא נחשבו זרות ומפתיעות במבנה של "0...ואילוי", עד שסופרי כתבי היד היו נמנעים מלכתבם.

3. "0...ואילו..." (כשהדיון בדברי אמוראים או בדברי הגמרא)

(א) **החריגה במקור המאמר** (בדברי הלכה)

"אמר להו אביי אם כן מצינו מחיצה לאיסור שאילמלי אין מחיצה מרחיק ארבע אמות וזורע ואילו השתא אסורה" (עירובין צ"ב, ע"ב).

מ: הנוסח זהה (ו חסר הקטע) [בשם אמורא מהדור הרביעי בבבל].

"אמר ר' זירא אף אנן נמי תנינא אין סופגין את הארבעים משום ערלה אלא על היוצא מן הזיתים ומן הענבים בלבד ואילו מתותים ורמונים לא" (פסחים כ"א, ע"ב).

מ: הנוסח זהה (הכתיב: ואלו) [בשם אמורא מהדור הרביעי בבבל].

"מתקיף לה רב יוסף וכללא הוא והרי חטאת... ואילו בפסח..." (פסחים צ"ז, ע"א [1]).

חסר במ [בשם אמורא מהדור השלישי בבבל].

"מתקיף לה רב ששת בריה דרב אידי ולא הוא גרנן למעשר... משיעמיד ערמה ואילו גבי שבת העמדת ערמה פטור" (ביצה י"ג, ע"ב). ו 109 ל"ואילו... פטור".

מ: הנוסח של הפתיחה זהה, אולם ההמשך שונה (ואין בו ניסוח הדברים של הגמרא): "ואילו גבי שבת תניא מפקסין את הדלועין..." [בשם אמורא מהדור החמישי בבבל].

(ב) **החריגה בלשון** (בדברי הלכה)

"...והאמר רב יהודה אמר שמואל י"ח דבר גזרו ובי"ח נחלקו ואילו הלל ושמיאי לא נחלקו אלא בג' מקומות" (שבת י"ד, ע"ב).

מ: הנוסח זהה ("...ובשמנה עשר דבר נחלקו ואילו...") [דברי הגמרא אחר "ואילו" עברית הס].

(ג) **החריגה בתוכן היחידה ובמבנה החיצוני** (בדברי אגדה)

"מיד הודו לו להקב"ה שנאמר [תהלים ח', ב] ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל וגו' ואילו תנה הודך על השמים לא כתיב⁹ מיד כל אחד ואחד נעשה לו אוהב ומסר לו דבר" (שבת פ"ט, ע"א).

מ, ו 108 הנוסח הוא: "חזרו והודו להקב"ה... ואלו..." [סיפור מעשה, לא קושיא ולא ראייה].

"אמר רבי אבא בר כהנא גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן לישראל שכולם לא החזירו¹⁰ למוטב ואילו הסרת טבעת החזירן למוטב" (מגילה יד ע"א).

ו 234 הנוסח זהה [סיפור מעשה, לא קושיא ולא ראייה].

8. בשרידי בבלי חסרות המסכתות שנבדקו כאן.

9. המאמר תמוה מעיקרו, שהרי בתהי ח', ב כתוב מיד בהמשך: "אשר תנה הודך על-השמים" (ו).

10. וראה להלן ד.

(ד) **החריגה במבנה הפנימי של המאמר** (בדברי אגדה)
 "גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל... במיכאל כתיב... ואילו גבי
 גבריאל כתיב..." (ברכות ד', ע"ב)¹¹ [ניגוד, בלא שלילה].
 "וכי תימא בפ' שנה נמי אינהו הוו והתניא הלל ושמעון גמליאל נהגו נשיאותן לפני [בפני]
 הבית מאה שנה ואילו יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן הוו קדמי טובא" (שבת ט"ו,
 ע"א, וכן גם מ) [ניגוד, בלא שלילה].
 "...מדת בשר ודם אין קטן יכול לומר לגדול המתן עד שאבא אצלך ואילו בהקדוש ברוך
 הוא כתוב [ברי י"ח, ה]: ויאמר [ה'] אם נא מצאתי וגו' (שבת קכ"ז, ע"א).
 מ: בהקב"ה כתי' (בלא "ואילו"), ו 108: ... אבל בהקב"ה כתי' [ניגוד, בלא שלילה]¹².
 לפי עדות כתבי היד אין כאן המבנה הנידון כלל.
 "...גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן
 לישראל שכולם לא החזירו¹³ למוטב ואילו הסרת טבעת החזירת¹³ למוטב" (מגילה י"ד,
 ע"א).
 מ, ו 134 הנוסח זהה [ניגוד, בלא שלילה אחר "ואילו"]¹⁴.

4. "דאילו... ו..." (בכתבי היד)

שבת קי"ג, ע"ב (רות דאילו... ובדידה כתי'... שמואל הרמתי דאלו עלי אי ליה...
 ובדידיה כתי'...; מ, ו 108). עדות הנוסח הרחב שבכתבי היד¹⁵ מעלה את הסברה
 שהיחידה כולה בעיה ספרותית כרוכה בה (השווה גם את השימוש החריג בציון הפירוש
 "ויו": זו רות המואביה ושמואל הרמתי).
 שבת קל"ז, ע"א; יבמות ע"א, ע"ב (דאילו יום הולדו... ויום הברותו...; מ, ו 111 בשבת
 קל"ז, ע"א; יבמות ע"א, ע"ב ו 108 אינו גורס "דאילו...ואילו" כלל, אלא: ד... ר...).
 עירובין ק', ע"ב (ד"אילו בדורו של משה... ואילו נבונים לא אשכחן" – מ... וגבי לאה...;
 מ): הנוסח שבדפוסים מעורב הן במבנה הפנימי והן במבנה החיצוני של היחידה (דאילו
 בדורו של משה כתיב... ואילו... לא אשכח ואילו גבי לאה כתיב...). מ גורס: דאילו בדורו
 של משה אשכחן... ואילו... לא אשכחן וגבי לאה כתי'. כלומר, בחלקה הראשון של
 היחידה המבנה השלם בפנינו על-פי איפיונו בשאר המקומות, וההמשך אינו בנוי במבנה
 שלנו כלל.

הצעה לגיזרונה של "ואילו" של הניגוד

1. לכאורה אפשר היה להעלות את קשריה של "ואילו" של הניגוד עם "ואילו" או עם
 "ואלו" שבעברית המקראית. אלא שגיזרונות אלו אינם הולמים, מהטעמים האלה:
 "ואילו" (מלה יחידאית במקרא; קה' ד', י: "כי אם יפלו האחד יקים את חברו ואילו האחד
 11. על-פי נוסח הדפוס המבנה הוא "דאילו... ואילו...".
 12. אין מלת שלילה אחר "ואילו" ("אבל"), ולפי התוכן ההגיוני מדובר כאן בהיפוכה של שלילה שנכללה
 ברישא.
 13. מ: "לא החזירו אותן... החזירו...".
 14. ראה בהערה הקודמת. מקום זה נרשם גם כחריג בתוכן היחידה, לעיל.
 15. הקטע החסר בדפוס: "אמרה לאו אורח ארעא למיזל בשוקא הכי".

שיפל ואין שני להקומו") הוא הרכב של "(ו)איי" שהיא מלת קריאה (=אוי) ו"לוי" שהיא צירוף יחס. שיעור הכתוב הוא אפוא: "...ואוי לו לאחד שיפול... ויש גם כתבי יד הגורסים: ואי לו). אותו צירוף מצוי גם בלשון חכמים: אמרו אילו לאדם שנשכו ערוד, אילו לערוד שנשכו לבן דוסא (תוספתא ברכות ג', כ כתב-יד וינה¹⁶; כתב-יד ארפורט: אוי לו...).

אף "ואלוי" של מלת השעבוד של התנאי הבטל בלשון המקרא (המאוחרת) אינה נראית כפתרון, מאחר שהיא אינה פותחת משפט שמני. כך הוא בשני מופעים במקרא: "ואלו חיה אלף שנים..." (קה' ו', ו), "ואלו לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשתי" (אסי' ז', ד). וכך הוא במקומות המרובים בלשון חכמים שבהם היא עומדת בראש משפט פועלי (לפעמים גם בראש משפט השלילה עם "איין"), ולא בראש משפט שמני. ומשפטי "ואילוי" שאנו דנים בהם כאן אינם של תנאי כלל, ואין הם משפטים פועליים¹⁷.

2. גזרון אפשרי אחר הוא מהארמית המקראית: "אלוי" (תמיד בצירוף עם ויין: "ואלוי"; צורתה בארמית הקדמונית היא "יהלוי", שפירושה הוא '(ו) הנה'. מלת הצגה זו פותחת בארמית המקראית משפט תוכן שמני (לא-פועל) של פועל מופעלי הראייה, כגון: "אנת(ק') מלכא חזה הוית ואלו צלם חד שגיא" (דני ב', לא), "חזה הוית בחזוי ראשי על-משכבי ואלו עיר וקדיש מן-שמיא נחת" (דני ב', ל), "משתכל הוית בקרניא ואלו קרן אחרי זעירא סלקת ביניהן (ק')..." (דני ז', ח). "ואלוי" זו מתחלפת לעתים ב"וארו" בארמית המקראית¹⁸, כגון: "חזה הוית בחזוי עם-ליליא וארו ארבע רוחי שמיא מגיחן לימא רבא" (דני ז', ב). התניות הקשריות אלו של "ואלוי" – "וארו" של הארמית המקראית מקבילות לחלק ממופעיה של "והנה" בעברית המקראית, כגון: "וירא אלוקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (ברי' א', לא), "וירא אלוקים את הארץ והנה נשחתה" (ברי' ו', יב)¹⁹. התניות אלו מצויות ב"ואילוי" של הניגוד בלשון הגמרא הבבלית²⁰.

מצויים מקרים של חילופים בין "אלוי"²¹ ובין "והרי" במופעי "אילו" שבגמרא. לדוגמה: "והרי זרעוני גינה... ואלו בטר דזרעינהו..." (שבת ע"ט, ע"א [2] כ"י ותיקן 108 [כרך א', עמ' 55]), כנגד "דאילו... ואילו..." שבדפוס: "...והרי חטאת... ואילו בפסח...". "והרי אבודה... ואילו בפסח..." (פסחים צ"ז, ע"א [1, 2]) בכתבי יד ובדפוס כאחד. וכן מצויים החילופים בין "דאילו" ובין "והא" של הארמית הבבלית (מלת הטיעון הפותחת קושיא), כגון: "והא כל אבודה לרבי מתה ואילו בפסח..." (פסחים צ"ז, ע"א [3]) "...והא גרן למעשר... משיעמיד ערמה... ואילו גבי שבת..." (ביצה י"ג, ע"ב).

16. שי ליברמן, תוספתא כפשוטה, זרעים עמ' 47/46.

17. לכאורה המעבר ממלת התנאי (החלש) למלת הניגוד מצוי בדיאלקטים הארמיים השונים ובלשון חכמים (ראה בסורית תי נלדיקי, Syriac Grammar, London 1904. סעיף 375 ואילך (עמ' 311 ואילך); מנדעית "עלא", "עלאו", תי נלדיקי, Mandäische Grammatik, Darmstadt 1964 (Halle 1875) סעיף 134 (עמ' 478 ואילך); ובלשון חכמים "אלא" הנגזרת מ'אן לא). אלא שבמלת הניגוד "ואילוי" אין בידינו לגלות את עקבות התנאי (החלש) כלל, ואין לנו הסבר לא לוי"ו שבראשה ולא לשאר ההתניות שבה (ראה לעיל בדיון בדוגמה).

18. ובארמית יהודית של התרגומים "ארום", "וארום".

19. "נשחתה" צורה שמנית היא (בינוני) משפט זיקה מועצם(?)

20. ראה לעיל בדיון בעובדות.

21. ראה על זוג הצורות "דאילו... ואילו" בדיון בדוגמות.

המקבילה של "ואלו" שבארמית המקראית אל "והנה" של העברית המקראית מכאן, והחילופין בין "דאילו" ובין "והרי" של לשון חכמים (ובין "והא" של הארמית הבלבית) מכאן מלמדים אותנו, שבפנינו מעתק תחבירי – סמנטי מתחום האצבעה (deixis) וההצגה אל תחום הטיעון וההנמקה. מעתק זה שכיח בלשונו שונות שאינן קשורות זו בזו, ואין צורך להניח לשם הסברתו השפעה מזו לזו.²² כשם שמצאנו סיוע להסברת "דאילו" ("ואילו") כמלת הטיעון וההנמקה, כך יכולים אנו להציע עדויות לשימושי "ואילו" כמלת הניגוד:

(א) כנגד "דאילו)... ואילו" בדרשות מן הסוג "מדת בשר ודם... מדת הקב"ה" מצינו את המבנה "0... אבל". נעמיד כאן את שתי האפשרויות זו כנגד זו:

"...מדת בשר ודם אין קטן יכול לומר לגדול
המתן עד שאבא אצלך ואילו בהקדוש ברוך
הוא כתיב..." (שבת קכ"ז, ע"א).
"קב"ה אינו כן..." (סוטה ה', ע"א).
כך בדפוסים; מ: חסר "ואילו", ו 108:
"אבל..."

(ב) בטקסט ארמי שנכתב בכתב דימוטי מסוף המאה השנייה לפנה"ס ממצרים (מקרב אדפו שהייתה מרכז קהילה יהודית בתקופה הפרסית עד התקופה התלמיית) אנו קוראים את המשפט הזה:

(16) אלה בקשת אלה בחנת (=אלה בקשת, אלה בחנית).

(17) אריזו אנחנ מר אלהן (הרי אנחנו מר אלוקינו).

חיר יהו(ה) אלן (חיר ה' אלוקינו).

עמ' 23 (עמנו).

נמצא ש"ארי" ("ארו") משמשת כאן כמלת הניגוד, המקבילה לוי"ו (=הניגוד) שבעברית המקראית: "אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלוקינו מזכיר" (תהלים כ', ח)²⁴.

(ג) מצויה בארמית השומרנית, כלומר בדיאלקט ארמי שנהג בארץ-ישראל, מלת הקריאה שגזרונה מ"אלו" שבארמית המקראית²⁵.

העיון בכתוב המלה "דאילו" בדפוסים ובכתבי היד²⁶ מעלה, שלרוב הכתיב בדפוסים וב"מ אחיד הוא: "דאילו", "ואילו", חוץ משני מקומות בדפוס ובשלושה מקומות (אחרים) ב"מ, שבהם הכתיב הוא: ואלו (ברכות ד', ע"ב; פסחים פ"ז, ע"ב בדפוס; ברכות

22. לדוגמה: ecce בלטינית, here (we are) באנגלית, voila בצרפתית, imo בהונגרית.

23. בתעודה מצרית מאוסף אהמהרסט 63 טור VI שורות 16-17, ראה:

Charles F. Nims & Richard C. Steiner, JNES 43 no. 2 (1984), pp. 89-114

(בנספח, עמ' 113), תוך תיקון קריאה קודמת של אותם המחברים ב"JAOS 103 (1983) עמ' 261-274?

(בייחוד עמ' 264, 268).

24. ועוד: "המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד" (תהי כ', ט).

25. ראה ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך חמישי, ירושלים: תשל"ז, עמ' 242.

26. במקומות שנבדקו בכתבי היד (בעיקר בחריגים-לכאורה).

ח', ע"א; פסחים כ"ד, ע"ב; פסחים פ"ז, ע"ב ב"מ²⁷. כנגדם מצינו שמונה מקומות (שונים ממקומות הכתיב החסר שנוכרו) בו שבהם הכתיב הוא: דאלו, ואלו. המקומות הם אלה (כולם בשבת): שבת ע"ט, ע"א (ואלו x 2), פ"ט, ע"א (ואלו), צ"ז, ע"א (דאלו... ואלו...), צ"ט, ע"א (ד... ואלו...); קי"ג, ע"ב (דאלו x 2).

עם כל הזהירות הראויה מלהסיק מסקנות מכתבן של מלים בכתבי יד מאוחרים יחסית, אפשר לראות במקומות אלו של תנודות בין הכתיב המלא (דאילו, ואילו) ובין הכתיב החסר (דאלו, ואלו) זכר למוצאה האפשרי של המלה מ"ו(ו)אלו של הארמית המקראית²⁸.

"ואלו" של הארמית המקראית עשויה הייתה אפוא להתגלגל אל הארמית ואל העברית של אמוראי בכל כמלת הטיעון והניגוד ("דאילו", "ואילו") בדומה למעתקיהן התחביריים-הסמנטיים של "והנה" של העברית המקראית ושל "שהרי", "והרי" של לשון חכמים.

נותרה שאלה פתוחה בהצעת גיזרון והשתלשלות אלו: מה עלה ל"ואלו" של הארמית המקראית מתקופת הארמית המקראית עד לתקופת אמוראי בבלי? מדוע אין צורה זו מצויה בניבים השונים של הארמית הבינונית עד הארמית הבבלית?²⁹

[בשעת ההגהה: ממחקרו של שלמה מורג, ארמית במסורת תימן: לשון התלמוד הבבלי, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 67, אנו למדים שמסורת תימן גורסת בעקביות את הגיזרון של "ואילו" של הניגוד מ"ואלו" של הארמית המקראית. בקריאתם "ואילו" זו היא תמיד "ואלו", כדרך של קרי, גם אם הכתיב הוא "ואילו"].

27. בבדיקת אקראי מצאנו מקרים נוספים שלא נרשמו בקונקורדנציה של קוסובסקי, ובהם מ כותב בלא יו"ד: "דאלו פסח... ואלו שלמים..." (פסחים פ"ט, ע"א x 2), כנגד "דאילו פסח... ואילו שלמים..." באותו עמוד עצמו.

28. מלת התנאי "אילו" בכל צירופיה כתובה תמיד בכתב מלא.

29. חוץ מהעדות הבודדת מהטקסט שבכתב דימוטי שנידון לעיל, חוץ מהארמית השומרנית.